

Uczestnicy konferencji wymienili się doświadczeniami dotyczącymi analizy, pomiaru i definicji pracy nieformalnej zarówno na gruncie badań polskich, jak i międzynarodowych. Kolejna edycja konferencji odbędzie się w 2017 roku w Katowicach.

Joanna Róg-Ilnicka
Piotr Nieporowski

CIAŁO TO TRICKSTER. Konferencja naukowa w Muzeum Współczesnym we Wrocławiu

10 grudnia 2015 roku w Muzeum Współczesnym we Wrocławiu odbyła się interdyscyplinarna konferencja zatytułowana *Ciało to trickster. Społeczno-kulturowe konteksty doświadczania ciała*. Jej organizatorami byli: Instytut Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydział Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Polskie Towarzystwo Socjologiczne o. Wrocław oraz Muzeum Współczesne we Wrocławiu. Konferencja stawiała sobie za cel zastanowienie się nad różnymi aspektami ludzkiego wcielenia i (nie)obecności ciała w codziennym doświadczaniu. Jako pole do namysłu, badań i analiz traktowała architekturę doświadczania ludzkiego ciała i próby wskazania, kiedy oraz jak obecne jest ciało w doświadczeniu (i czy dowiadujemy się czegoś o nim z jego nieobecności).

Im więcej wiemy o ludzkim ciele, tym bardziej jesteśmy świadomi, że jest złożoną i skomplikowaną całością. Jest zarazem organizmem biologicznym, przeżywanym doświadczeniem wpływającym na relacje społeczne i systemem reprezentacji. Nie daje się go jednoznacznie umieścić ani po stronie społecznego, ani po stronie biologicznego czy naturalnego świata. Coraz częściej patrzymy na ciało jako wielowymiarowe medium konstytuowania społeczeństwa, fundamentalne w procesie formowania społeczeństw, relacji społecznych i jednostkowej tożsamości. Uważamy, że jako byt zarazem biologiczny, jak i społeczny jest otwarte na relacje społeczne i kulturowe klasyfikacje. Mają one wpływ na jego rozwój poprzez możliwość ich wcielania.

Konferencja stała się polem wymian wiedzy przedmiotowej i metodologicznej dla badaczy zajmujących się ciałem i poruszających się w obrębie różnych dyscyplin naukowych. Wymian bardzo intensywnych, bo podczas jednodniowych obrad można było wysłuchać aż dwudziestu dwóch wystąpień przygotowanych przez dwudziestu pięciu badaczy i badaczki oraz zapoznać się z czterema tekstami wyłożonymi. Przybyli na konferencję obradowali podczas sześciu sesji tematycznych w następującej kolejności: ciało i psyche, ciało w kulturze, mass-media i sztuka jako ramy doświadczania ciała, aktywność fizyczna jako rama doświadczania ciała oraz kobiecość jako rama doświadczania ciała.

Konferencję zainicjowała sesja zatytułowana *Soma i psyche*. Pierwszy referat pt. *Od pracy z ciałem do ucieleśnienia. Ewolucja statusu ciała w psychoterapii*, wygłoszony przez Biankę Lewandowską, dotyczył perspektyw formowania się opartej na nowym sposobie naukowego myślenia „ucieleśnionej” psychoterapii. Prelegentka zaprezentowała zarys zmian rozumienia cielesności i rozwoju form pracy z ciałem w głównych nurtach zachodniej psychoterapii. Przyczyn owych zmian upatrywała w przyroście doświadczeń

klinicznych i wyników badań naukowych ewoluujących od ciała ujmowanego jako pole symptomów zaburzeń psychicznych do cielesności stanowiącej integralny aspekt Ja, którego nie sposób pominąć w procesie diagnozy i interwencji. Wystąpienie Anny Juszkiewicz, zatytułowane *Ucieleśniony umysł. Jak ciało wpływa na poznanie?* bazowało na założeniach koncepcji ucieleśnionego poznania, zgodnie z którą stany cielesne pełnią istotną rolę w procesach przetwarzania informacji. Prelegentka przytaczała bardzo interesujące wyniki badań ukazujących na przykład to, jak fizyczne doświadczenie wagi może skutkować odczuwaniem poczucia winy, doświadczenie ciepła fizycznego wpływa na spostrzeganie nieznanymi osobami, a odczuwanie wstrętu może mieć wpływ na wydawane oceny moralne. Sesję zakończył referat Magdaleny Prokopczuk *Pomiędzy kulturą a naturą. Ciało w perspektywie osmologicznej*. Dotyczył on zjawiska zapachu ciała traktowanego jako znak świadczący o naszym zdrowiu, higienie osobistej, jak również informacja o statusie społecznym, zawodzie czy elementach osobowości. Autorka zaprezentowała wyniki swoich badań jakościowych związanych ze zjawiskiem aromatycznej mapy ciała, funkcjonującej pomiędzy tym, co naturalne (zapach biologiczny) a tym, co tworzone przez procesy społeczno-kulturowe (zapach społeczny i indywidualnego wyboru).

Druga sesja była poświęcona *Ciału w kulturze*. Podczas jej trwania zaprezentowano trzy referaty. Choć prezentujący podejmowali różne wątki, to jej wspólnym mianownikiem okazała się seksualność. Adam Buczkowski podjął temat *Ciało, seksualność, indywidualizacja*. Punktem wyjścia uczynił stwierdzenie, że seksualność w doświadczeniu współczesnych ludzi odgrywa znaczną rolę i wobec tego trudno wyobrazić sobie doświadczenie ciała bez tego aspektu. Jednocześnie socjologia ciała nie poświęca zbyt wiele uwagi temu związkowi. Podjął więc próbę przedstawienia zarysu przemian cywilizowania seksualności w kulturze zachodniej, ze szczególnym uwzględnieniem zachodzących współcześnie zmian doświadczenia ciała/seksualności — etapu indywidualizacji seksualności — wraz z przykładami pochodzącymi z kultury współczesnej. Aleksandra Herman mówiła o transgresji transgresji na przykładzie naturystów i „świntuchów”. Jednym z miejsc praktykowania społecznej nagości jest francuskie Cap d’Agde. Jedną z najważniejszych podzielanych przez naturystów norm jest deerotyzacja nagiego ciała. Specyfiką francuskiego miasteczka jest współistnienie transgresji naturystycznej (czyli publicznej i grupowej nagości naturystycznej) z transgresją tejże transgresji poprzez gromadzenie się tych, którzy łamią podstawową normę nagości aseksualnej. Grupa ta zajmuje margines plaży naturystycznej i korzystając z oczywistej tam normy grupowej nagości, wykorzystuje ją do celów seksualnych w przestrzeni publicznej. Analiza przestrzeni i sposobu funkcjonowania miejscowości ukazuje zaawansowane mechanizmy instytucjonalizacji obu transgresji: swoisty porządek nieporządku, wyłaniający się z wzajemnych relacji między nimi.

Robert Florkowski zastanawiał się nad *Modyfikowaniem ciała jako konformizmem i nonkonformizmem*. Nie wystarczy mieć ciało dane przez naturę, by być członkiem społeczeństwa. Trzeba podjąć wiele starań, by przystosować je do społecznych wymagań i uczynić z niego odpowiedni znak płci, statusu, przynależności do określonej grupy społecznej. Takie modyfikacje są w danej zbiorowości oczywiste. Nieoczywiste są te z nich, które wykraczają poza to, czego oczekuje się od ludzi w danym społeczeństwie. Podporządkowanie się oczekiwaniom i naciskom dotyczącym cielesności to rodzaj konformizmu, modyfikacje wykraczające poza nie to sposób na demonstrowanie odmienności

i bycie nonkonformistą; na sprzeciw wobec własnej kultury. Emocjonalne, nieoczywiste, z zaskakująco dużym potencjałem kontrowersji, buntu i konfliktu okazują się modyfikacje narządów płciowych.

Kolejna, trzecia sesja *Mass media i sztuka jako ramy doświadczania ciała* zawierała wystąpienia sześciu prelegentów. Karolina Wycisk w *Reserve your visit to this exhibition. Ciało tańczące w muzeum* opisuje belgijską choreografkę Anne Terese De Keersmaeker w trakcie pracy nad projektem *Work/Travail/Arbeid*, w którym zaprezentowała całodniowy performans taneczny w muzeum. Prelegentka zastanawiała się nad tematem statutu ciała jako „obiekту do wystawiania”, performatywności ciała jako elementu wyznaczającego dramaturgię nie-spektaklu. Ponadto analizowała znaczenie strategii stosowanych przez artystów, wpływających na doświadczenie ciała przez uczestników wystawy. Tomasz Sahaj w referacie *Ciało (nie)pełnosprawne jako trick(tekst)er. Analiza socjologiczna wybranych obrazów medialnych* prezentuje wybrane obrazy medialne dostępne w przestrzeni społecznej. Analizie poddał billboardy z modelkami i modelami w kampanii *Adrian kocha wszystkie kobiety* oraz tatuaże kobiet po mastektomii, autoprezentację takich celebrytów, jak Oscar Pistorius, Nick Vujicic i Stephen Hawking, a także zmiany w sposobach przekazu i wizerunku paraolimpijczyków oraz weteranów wojennych zachodzące na przestrzeni ostatnich kilku lat. Zdjęcia i filmy potraktowane zostały jako współczesne teksty kultury. Marta Kierska w wystąpieniu *Ciało skomercjalizowane — czyli wszystko jest na sprzedaż* przedmiotem refleksji uczyniła reklamy komercyjne i społeczne wykorzystujące w swoich przekazach motyw ciała ludzkiego. Wykorzystywanie motywu ciała ludzkiego jest często balansowaniem na granicy dobrego smaku, a nawet wiąże się z łamaniem tabu. Ciało ludzkie w kulturze konsumpcyjnej staje się samo w sobie pewnego rodzaju medium, które przekazuje konkretne treści. Analiza wybranych reklam prowadzi do próby uzyskania odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób ich twórcy próbują rozbudzić w odbiorcy potrzebę konsumpcji lub zmienić jego zachowania, posługując się motywem ludzkiego ciała. Katarzyna Niziołek w wystąpieniu *Cielesność w doświadczeniu uczestnictwa w sztuce. Notatki z obserwacji uczestników spektaklu „Metoda ustawień narodowych”* opisuje partycypacyjny spektakl w reżyserii Michała Stankiewicza, w którym bezpośrednio uczestniczą jego widzowie. W toku spektaklu, jako Użytkownicy Sytuacji, wchodzi na sceny nawiązujące do autentycznych wydarzeń. Przenoszą się do początku 1946 r., kiedy oddział Narodowego Zjednoczenia Wojskowego dokonał pacyfikacji kilku białoruskich wsi na Podlasiu. Doświadczenie wpisane w strukturę Metody i wynikające z niego poznanie można nazwać ucieleśnionym. Integralną częścią tego doświadczenia są ujawniające się na żywo emocje. Takie nieudawane, spontaniczne i niezadko bardzo silne przeżycie wyznacza moment zatarcia granicy między teatrem a rzeczywistością, w którym obserwator staje się bezpośrednim uczestnikiem, a przeszłość — osobistym doświadczeniem. Adam Cybulski w referacie *Filmowa twórczość Harmonyego Korine’a jako nawiązanie do demoniczno-osobliwych wizerunków niepełnosprawności z początku XX wieku* zajmuje się prezentacją ciał chorych, zdeformowanych, nieprzystających do kanonu piękna. W repertuarze kina najnowszego, przypadającego na czasy politycznej poprawności, niepełnosprawni z ułomnościami fizycznymi i wykluczeni ze społeczeństwa stają się nie katalizatorem empatii widza, ale przymiotem konotującym prymitywizm i niegodziwość jednostki. Małgorzata Jakubowska i Monika Michałowska w wystąpieniu *Ekshibicjonizm, voyeuryzm... Strategie filmowe a skrajne doświadczenia*

cielesności prześledziły zjawisko łączenia i oddzielania motywu erotyzmu i umierania poprzez fascynację ekshibicjonizmem i voyeryzmem w kinie. To analiza wykorzystywania w kinie motywów seksu i śmierci jako złożonego problemu społecznego, kulturowego, filozoficznego i egzystencjalnego.

Aktywność fizyczna to nadal istotny sposób ramowania doświadczania ciała we współczesnych społeczeństwach. Nie zabrakło jej więc jako przedmiotu uwagi konferencji podczas sesji *Aktywność fizyczna jako rama doświadczania ciała*. To także trzy interesujące wystąpienia dotyczące biegów długodystansowych, tańca i piłki nożnej. *Doświadczając ciała, testować ciało — o praktykach, potrzebach i pomysłach długodystansowców amatorów* to tytuł wystąpienia Jakuba Ryszarda Stempnia. Prelegent przedstawił wyniki badań własnych. Przedmiotem jego namysłu była moda na bieganie, wytwarzająca okazję do eksplorowania typów doświadczeń związanych z testowaniem możliwości własnego ciała (i tego, co się dzieje, kiedy zawodzi lub nie spełnia oczekiwań i wymagań), jego postrzegania (jako obiektu kreacji, źródła satysfakcji, przedmiotu prozdrowotnych zabiegów i „inwestycji”?), zmian stosunku biegacza do własnego ciała w miarę postępów treningu. Kolejną relację z badań przedstawiły Małgorzata Woźniewicz-Dobrzyńska i Aleksandra Karpińska w wystąpieniu *Postrzeganie obrazu własnego ciała w tańcu (obraz ciała tancerza w ujęciu estetycznym i ekspresyjnym)*. Dotyczyło ono relacji występujących pomiędzy uprawianiem tańca a postrzeganiem własnego ciała przez tancerzy turniejowych, zadowolenia tancerza z wyglądu własnego ciała, wpływu estetyki cielesności na ocenę tańca poprzez sędziów turniejowych oraz znaczenia ekspresji ruchowej. Konrad Burdyka w wystąpieniu *Krew, pot i łzy — na piłkarskim boisku i tanecznym parkiecie. Kilka uwag o somatycznym wymiarze doświadczeń kulturowych mieszkańców współczesnej wsi polskiej* zastanawiał się nad tym, jakie zmiany przyniosło w badaniach kultury odejście od pojęcia „odbioru”. Jedną z istotniejszych jest obejmowanie analizą wytworów kulturowych w ich materialności i ludzi z ich somatycznymi oraz emocjonalnymi reakcjami, co daje asumpt do zajmowania się doświadczaniem ciała przez uczestników konkretnych kultur.

Sesję zatytułowaną *Atrakcyjność fizyczna jako rama doświadczania ciała* otworzyło wystąpienie Julity Czerneckiej oraz Krystyny Dzwonkowskiej-Goduli pt. *Spoleczne znaczenie atrakcyjności. Dbanie o ciało — między dbałością o wygląd i dbałością o zdrowie*. Dotyczyło ono motywacji, jakie towarzyszą dbałości o ciało oraz interpretacji pojęcia atrakcyjności. Z jednej strony cielesność wiąże się ze zdrowiem fizycznym, prawidłowym funkcjonowaniem organizmu i jego narządów. Z drugiej strony, ciało człowieka jest jego „wizytówką” i przedmiotem oceny ze strony innych, łącząc się z pojęciem wyglądu oraz fizycznej atrakcyjności. Podstawą referatu były wyniki badania jakościowego zrealizowanego w ramach projektu badawczego *Kulturowe koncepcje płci i wieku a postawy kobiet i mężczyzn wobec swego zdrowia i wyglądu*. Kolejna prezentacja nosiła tytuł *Ładną i przystojnego zatrudnię — atrakcyjność fizyczna jako pożądana „kompetencja” na rynku pracy*. Jej autorka, Emilia Paprzycka, skupiła się na znaczeniu wyglądu zewnętrznego i atrakcyjności ciała dla sukcesów na rynku pracy w kontekście sukcesu rekrutacyjnego. Wygląd kandydata/ki nie należy do jawnych czynników branych pod uwagę w procesie rekrutacyjnym, jednak, jak pokazują przeprowadzone badania, atrakcyjność fizyczna może być dodatkowym atutem i wpływać w sposób pośredni i nie do końca kontrolowany na proces rekrutacji. W referacie zaprezentowano wyniki badań dotyczące wzor-

ców atrakcyjności fizycznej kobiety i mężczyzny oraz znaczenia kapitału seksualnego dla efektów rekrutacji na współczesnym rynku pracy. Ostatnie wystąpienie w tej sesji pt. *Operacje plastyczne jako narzędzie kreowania pozytywnej tożsamości* wygłosiła Paulina Niedopytalska. Dotyczyło ono udoskonalania wyglądu zewnętrznego poprzez poddawanie się operacjom plastycznym w kontekście budowania pozytywnej tożsamości. Ilustrację rozważań na temat tożsamościowych aspektów cielesności oraz zjawiska współczesnego „ciałocentryzmu” stanowiły internetowe wywiady oraz historie prezentujące opinie osób, które zmieniły swoje ciało, poddając się operacjom plastycznym.

Sesja zamykająca konferencję została zdominowana przez typowo kobiece sposoby doświadczania ciała: karmienie, ciążę, niepłodność, zaburzenia odżywiania. Jako pierwsza zabrała głos Anna Gondek z referatem *Ciało matki karmiącej. Analiza dyskursu na temat obecności kobiecych piersi w przestrzeni publicznej*. Autorka na podstawie analizy różnego rodzaju społecznych debat dotyczących karmienia w miejscach publicznych (zwłaszcza komentarzy i postów zamieszczanych na popularnych stronach i grupach na Facebooku oraz komentarzy pod artykułami dotyczącymi karmienia piersią), podjęła próbę odpowiedzi na następujące pytania: z jakim odbiorem spotykają się fotografie matek karmiących?; jak postrzegane jest w Polsce karmienie piersią w miejscach publicznych?; czy temat laktacji stanowi w Polsce tabu?; czy widoczny jest konflikt pomiędzy matkami karmiącymi (tzw. „terror laktacyjny”) z jednej strony, a przeciwnikami „szuczucia cycem” z drugiej? Jako druga wystąpiła Agata Rejowska-Pasek. Zaprezentowała raport z badań blogów ruchu Pro-ana, zatytułowany *Kontrola nad ciałem. Analiza dyskursu diety na przykładzie bloków Pro-ana*. Do ich analizy wykorzystała klucz powstały z kategorii wyłonionych z zebranego materiału. Członkinie tego ruchu nie traktują anoreksji jako choroby. Jest to dla nich świadomy wybór i życiowa strategia osiągania perfekcji, siły, sukcesu, szczęścia. Kontrolowanie jedzenia (i w konsekwencji swojego wyglądu) jest dla nich znakiem i dowodem kontrolowania własnego życia, elementem tożsamości, w niektórych przypadkach środkiem do pogłębiania duchowości. Nadają jedzeniu, jako związanemu z cielesnością, nowych znaczeń, postrzegają je jako zaopatrzone w destrukcyjną siłę i demoniczną moc. Kolejny referat przedstawiła Katarzyna Walentynowicz-Moryl — *(Nie)obecność ciała w sytuacji (nie)płodności*. Jego bohaterkami było pięćdziesiąt kobiet doświadczających trudności w prokreacji. Referowane doświadczenia związane z ciałem zostały podzielone na dwa etapy: sprzed znalezienia się w sytuacji utrudnionej prokreacji — płodność; po doświadczeniu trudności prokreacyjnych — niepłodność. Doświadczenia pierwszego etapu warunkowane były przez wiele założeń dotyczących płodności — m.in. domniemanie płodności oraz przeświadczenie o możliwości jej kontroli. Przyjęcie takich założeń powodowało, że ciało w doświadczeniu w specyficzny sposób stawało się (nie)obecne. W większości przypadków ciało „nie wysyłało sygnałów”, które mogły podważyć przyjęte założenia. Podczas drugiego etapu kobiety znalazły się w sytuacji utrudnionej prokreacji i zostały zmuszone na nowo doświadczyć obecności swojego ciała w sytuacji, kiedy zostały przez nie oszukane (jak same to określiły). Jako ostatnia wypowiedziała się Joanna Tomaszewska w wystąpieniu *Ciąża jako siła degradująca ciało. Perspektywa kobiet bezdzietnych z wyboru*. Na świecie rośnie liczba par, które świadomie pozostają bezdzietne. Ich decyzje stają się kwestią społeczną, kulturową, polityczną i ekonomiczną. Dla samych kobiet podjęcie takiej decyzji jest motywowane wielorako. Jedną z przesłanek jest odrzucenie bycia w ciąży i przeobrażeń ciała jakie dokonują się w jej

wyniku. Zmiany fizyczności są postrzegane jako często nieodwracalne zdeformowania, naruszające estetykę i atrakcyjność ciała i tym samym — skutkujące konsekwencjami daleko wykraczającymi poza macierzyństwo. Wszystko to razem jawi się im jako coś nie do przyjęcia. Sesję zakończył referat Joanny Dec-Pietrowskiej, zatytułowany *W pułapce ciała — o konsekwencjach świadczenia płatnych usług seksualnych*. Jego autorka podkreśliła swoisty dualizm, jaki dotyczy ciała kogoś, kto prostytuuje się. Z jednej strony jest to narzędzie pracy przynoszące dochód, z drugiej, może generować, i generuje, wiele przykrych konsekwencji o charakterze społecznym (stygmatyzacja, marginalizacja), psychologicznym (przemoc psychiczna i upośledzenia dotyczące psychiki takiej osoby), zdrowotnym (przemoc fizyczna, niechciane ciążę, choroby przenoszone drogą płciową, zagrożenie handlem ludźmi itd.). Na podstawie dotychczasowych polskich badań zostały ukazane negatywne skutki wskazanych zagrożeń.

Po każdej z zaplanowanych sesji miała miejsce dyskusja nad zaprezentowanymi materiałami. Czas ten został wykorzystany w pełni przez uczestników konferencji na ożywioną wymianę poglądów, opinii, ustaleń i pytań, kontynuowaną także podczas przerwy na kawę i lunch.

Ponadto organizatorzy, ze względu na ograniczenia czasowe i duże zainteresowanie konferencją, postanowili przyjąć trzy teksty na zasadzie referatów wyłożonych. Aleksandra Drabina w tekście *Rozkosz jest kobietą. Orgazm kobiety w popkulturowych narracjach filmowych. Współczesna seksualność kobiet* przełamuje tabu i tradycyjne konwencje. Seks i cielesność stały się elementem samorealizacji oraz jednym z aspektów oceny jakości życia kobiet. Tekst jest próbą analizy sposobów ukazywania kobiecej cielesności seksualnej i przeżywania orgazmu w studium przypadków najpopularniejszych filmów i seriali fabularnych ostatnich dwóch dekad. Za pomocą metodologii analizy semiologicznej i analizy dyskursu autorka wyznacza ramy symbolicznej prezentacji kobiecego ciała i seksualności. Autorka twierdzi, że rozkosz i orgazm w popkulturze mogą być odczytywane jako znaki wyzwolenia kobiecości, a także element zmiany społecznego postrzegania intymności i krok do uznania swobody w realizowaniu tożsamości seksualnej. Artykuł Patrycji Karpińskiej *Ciało a język: o metaforach orientacyjnych w ujęciu George'a Lakoffa i Marka Johnsona* stanowi przegląd podstawowych założeń językoznawstwa kognitywnego, ze szczególnym uwzględnieniem roli ciała w języku i w poznaniu. Według językoznawców kognitywnych, język jednocześnie odzwierciedla i jest zbudowany na podstawie doświadczeń cielesnych i kulturowych. Kluczowe jest pojęcie metafory konceptualnej, wprowadzone przez Lakoffa i Johnsona w kontraście do metafory literackiej. Metafora konceptualna jest powszechna w języku do tego stopnia, że jego użytkownicy jej nie zauważają. Złożone i abstrakcyjne pojęcia są rozumiane, a nawet doświadczane, poprzez metaforyczne rozszerzenie prostych pojęć i doświadczeń. Nasze doświadczenia cielesne pozwalają nam na zrozumienie abstrakcyjnych konceptów, jak na przykład złości. Agata Wiza w tekście *Doświadczenie ciała w podróżowaniu backpackersów. Zmysłowy kontakt z nieznanym światem* analizuje zjawisko backpackingu jako odzwierciedlenie kultury wzrastającej mobilności współczesnego świata. Dalekie i długoterminowe podróżowanie motywowane jest poznawaniem siebie, innych ludzi, a zwłaszcza kultury odwiedzających krajów. W takich sytuacjach poprzez ciało dokonuje się dialektyka percepcji. W ciało wpisują się znaczenia, kody działań. Staje się ono naczyniem, poprzez które odczuwane i kreowane są różnorodne doświadczenia. Sposób odczuwania własnego ciała, doświad-

czania siebie i otaczającego świata pozwalają spojrzeć na ciało jako na podmiot aktywnie odnoszący się do samego siebie i świata.

*Ewa Banaszak
Paweł Czajkowski
Robert Florkowski
Dorota Majka-Rostek*

Polskie pogranicza w procesie przemian. Tom III pod redakcją Zbigniewa Kurcza. Wrocław 2014. s. 377

Przedstawiony zbiór tekstów jest niezwykle ciekawy i, jak słusznie zauważa we wstępie redaktor Z. Kurcz, stanowi kontynuację wydawniczą badań prowadzonych na pograniczach. To bardzo istotne, że powstaje seria książek poświęconych jednemu zagadnieniu badawczemu, i że redaktor potrafi zmobilizować grupę badaczy wokół jednego problemu społecznego. Początkowo seria poświęcona była pograniczu polsko-niemieckiemu (1999), a stopniowo w kręgu zainteresowań znalazły się i inne odcinki polskiego pogranicza (2008, 2011, 2014). Kolejne tomy były już poświęcone przemianom całego obszaru pogranicza i nowym jego funkcjom. Było to niewątpliwie związane ze zmianą funkcji granic (strefa Schengen).

Wydawanie tomów poświęconych badaniom pogranicza jest niezwykle inspirujące analitycznie. Widać nie tylko zmianę stosunku do granicy, ale i interakcje w jej obrębie. Można powiedzieć, że jest to obserwacja modelowa tworzenia się społeczności lokalnej. Długa jest też tradycja takich badań. Wystarczy wspomnieć Fredrika Bartha i jego syntezę badań pograniczy w Azji¹. Podobnie wiele można się nauczyć z badań pograniczy prowadzonych przez H. Donnana i Thomasa M. Wilsona². Tomy pod redakcją Z. Kurcza zmierzają w tym kierunku. Widać dynamikę zarówno pogranicza, jak i zmianę społecznego stosunku do tego terenu.

W ostatnim omawianym tu tomie ciekawi są autorzy, którzy wiele lat swojej działalności zawodowej poświęcili pograniczom. Można przeczytać o wynikach badań Haliny Rusek, Františka Zicha, Marcina Dębickiego. Zajęli się oni głównie dynamiką przemian pogranicza polsko-czeskiego, od czasu transformacji. Zauważają zmiany wieloaspektowe: sieci komunikacyjnej (M. Dębicki), obserwują, jak poszczególne tereny przygraniczne budują nową tożsamość regionalną (ziemia hulczyńska wg Zicha), jak zanikający na pograniczu przemysł zmienia jego charakter (H. Rusek). Pogranicze ze wschodnimi sąsiadami też jest przedstawiane inaczej niż poprzednio, również pod wpływem zachodzących tam zmian. A. Sakson, pisząc o pograniczu z Rosją, analizuje kontakty między krajami po wprowadzeniu małego ruchu granicznego w 2012 roku. W tej samej perspektywie Krzysztof Prendecki patrzy na relacje polsko-ukraińskie. *Novum* analiz w tym tomie stanowi badanie pograniczy kulturowych, a nie tylko pasa przygranicznego. Zatem

¹ F. Barth, *Introduction*, [w:] *Ethnic Groups and Boundaries*, red. F. Barth, Boston 1969.

² H. Donnan, T.M. Wilson, *Granice tożsamości, narodu, państwa*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2007.